

Н. В. Кушакова-Костицька, доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Київського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА ОСОБИСТОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНУ ДОБУ

Розглянуто проблеми, пов'язані з розвитком інформаційного суспільства і збереженням національної ідентичності, включаючи особливості цього процесу в сучасному українському суспільстві. Визначено фактори розвитку інформаційного суспільства, які безпосередньо впливають на національну й індивідуальну свідомість і сприяють їх оптимальній взаємодії.

Проаналізовано можливі позитивні й негативні тенденції при подальшій інформатизації і глобалізації сучасного суспільства, зокрема, його культурна, економічна, національна, політична уніфікація, а також її наслідки для України.

Ключові слова: інформатизація; інформаційне суспільство; інформаційні технології; глобалізація; національна ідентичність; культурна ідентичність; національна свідомість.

Кінець двадцятого сторіччя ознаменувався процесом переходу від індустріального до інформаційного суспільства. Насамперед це стосується країн Західної Європи, США, Японії, Китаю та деяких інших технологічно розвинутих країн та регіонів. Характерною рисою цього переходу стала духовна криза, пов'язана з браком чіткої ідеологічної орієнтації, коли сенс життя кожному і всім надає певна ідея, виправдовуючи всі труднощі земного існування. При цьому характерною особливістю стає проблема збереження національної ідентичності, що виникла через неминучу уніфікацію віртуального простору Інтернет, використання англійської мови як міжнародної (особливо в контексті застосування інформаційних технологій (ІТ)), появи певних соціально-культурологічних “позанаціональних” тенденцій. Це стосується таких явищ, як формування так званої “масової культури”, яка має антинаціональний характер, і її поширення засобами масової інформації, в першу чергу завдяки надзвичайному розвитку ІТ. Сумнозвісними наслідками є фактичне зни-

щення національних кінематографів, літератури, телебачення та інших джерел інформації з характерними ознаками певного етносу, народності, нації.

Ці процеси не минули і схід Європи – більшості постсоціалістичних країн, в яких теж активно триває процес інформатизації суспільства. У зв'язку з цим специфічних ознак набуває і східноєвропейська ментальність, зокрема українська. Ця новітня ментальність формується на новій прозахідній культурологічній основі, оздобленій такими місцевими особливостями, як акцентуація на гумористичному* та сатиричному жанрах, тотальному пародіюванні; підвищеній увазі до теми смерті, катастроф, насильства, кінця світу; нездоровому інтересі до соціальних девіацій, маргіналів, сексуальної “свободи” та гомосексуальності, транссексуальності; запереченні наукової раціональності, схильності до містицизму, раптової (здебільшого показової) релігійності тощо.

Багато зарубіжних і українських дослідників займаються нині вивченням питань, пов'язаних з інформаційним суспільством, частина з них приділяє увагу і проблемі збереження ідентичності. Деякі вчені розглядають проблему руйнування національної або культурної ідентичності у зв'язку з глобалізацією сучасного світу. Розвиток інформаційного суспільства і процес глобалізації економіки, культури, політики тощо, звичайно, пов'язані між собою, але не є тотожними (так само, як не тотожні поняття національної і культурної ідентичності). Отже, не зупиняючись детально на відмінностях глобалізації й інформатизації, хочу наголосити саме на проблемі взаємозв'язку інформаційного суспільства і національної ідентичності в українському контексті. Цьому питанню, на відміну від дослідження теорії і практики інформаційного суспільства, приділяється, на думку автора, ще досить мало уваги з боку українських та зарубіжних дослідників, хоча його окремі аспекти висвітлено такими вченими, як М. Кастельс, С. Хантингтон, М.-Л. Маршалл, Е. Дайсон, Ф. Уебстер, М. Прайс, І. Мелюхін, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, О. Шевчук, М. Заковоротна та ін.

Ситуація ускладнюється тотальним нав'язуванням торгової і політичної реклами (знов таки за рахунок ІТ) із суттєвим психоаналітичним підґрунтям (наприклад, реклама з елемента-

* Як правило, йдеться про “чорний” гумор.

ми еротики), технології формування і нав'язування привабливого іміджу (іміджмейкерство) для обслуговування бізнесу, політики, масової культури.

Як наслідок цих процесів у нашій культурі витиснуті на периферію такі засоби інформаційного та культурного обміну, як література, театр, нарешті безпосереднє, живе спілкування. На зміну їм прийшли кіно, телебачення, Інтернет, мобільний зв'язок. Нові носії культури надзвичайно швидко розвиваються технологічно, але й досить швидко деградують змістовно. У першу чергу йдеться про акцентування на темах сексу, насильства, нагромадження матеріальних благ, споживання як стилю життя, та інших антидуховних тенденціях, притаманних інформаційним за формою, але капіталістичним за змістом суспільствам.

Звичайно, є і ряд позитивних моментів, які виникають завдяки новітнім ІТ. До них належать доступність інформації, швидкість її передачі, можливість зберігання й оперування значними об'ємами даних у компактній формі, можливість спілкування незалежно від відстані й державних кордонів. На жаль, вся висока технологічність сучасного інформаційного обміну поступається ще вищим темпам моральної і духовної деградації, які супроводжують процес розвитку інформаційного суспільства. І втрата національної ідентичності стає також одним з таких негативних наслідків інформатизації суспільства, хоча її можна пояснювати і розвитком всесвітнього процесу політичної та економічної глобалізації та культурної інтеграції. Розглянемо основні складові цього процесу.

По-перше, відбувається втрата мовної ідентичності: англійська мова стає вживанішою навіть на побутовому рівні. Крім того, має місце "американізація" національної мови як наслідок домінування американської масової культури та використання англійської мови в галузі ІТ. Тобто виникає величезна кількість слів англійського походження в національній мові. Щодо ситуації з українською мовою, то вона ускладнюється ще її русифікацією за радянських часів.

По-друге, відбувається втрата антропологічної ідентичності внаслідок асиміляції і надзвичайного поширення пластичної хірургії. У результаті зміни зовнішності змінюється психіка і психологія людини: представник негроїдної раси намагається відчути себе білошкірим, чоловік жінкою, невродливий врод-

ливим і т.д. Очевидно, при суттєвих фізіологічних змінах змінюється і національна свідомість людини, адже легкість кардинальної зміни зовнішності сприяє тому, що важко ідентифікувати національність людини. Це призводить до “розмиття” національної свідомості, зменшення відчуття індивідуальної національної відповідальності тощо.

Можна також зазначити, що гра зі словом замінюється на гру з тілом, акцентуванням на тілесному взагалі [1]. Гра з тілом на побутовому рівні і в мистецтві доходить до вседозволеності та естетичного освоєння гомосексуалізму – як чоловічого, так жіночого. Цьому теж сприяють віртуальні технології: ІТ, зокрема Інтернет, надають можливість зберігати анонімність і вживатися в будь-який образ навіть без пластичної хірургії.

Не сприяє збереженню національної ідентичності й розвиток засобів комунікації, основними етапами якого є мова, усна мова, писемність, друк, штучні мови (наукова термінологія), засоби масової інформації (ЗМІ), інформаційно-комунікативні технології (ІКТ). Очевидно, що наукова термінологія, ЗМІ та ІКТ мають інтернаціональний, наддержавний характер, отже їх подальший розвиток і поширення призводять до стирання національних особливостей, уніфікації засобів комунікації та інформаційного обміну.

У деяких суспільствах збереженню національної ідентичності сприяє розвинута релігійність населення, сталість соціальних та культурних традицій. Так, Польща має серйозне підґрунтя для збереження національної свідомості у масовій релігійності або повазі до католицьких традицій з боку більшості населення. Щодо України, то релігійне (православне) підґрунтя, яке сприяло б збереженню національної свідомості, в результаті активної ідеологічної боротьби було знищене за радянських часів. І як би не реставрували релігійність сучасних українських громадян вітчизняні ідеологи, скільки б не відбудовували церков і хоч би яку не робили рекламу різні конфесії (як православні, так і решта), на фоні новітніх інформаційних технологій, комп’ютерної техніки, досягнень генної інженерії тощо, християнські й інші релігійні догмати виглядають застарілими та непереконливими. Звичайно, що розвиток ІТ не заперечує віру в Бога як таку, але, безсумнівно, не сприяє розвитку традиційних релігійних обрядів і збереженню відповідного світогляду.

Взагалі, дослідники інформаційного суспільства вважають, що суть теорії інформаційного суспільства зводиться до аналізу конфлікту між ним і культурною ідентичністю [2, 3, 4]. Так, М. Кастельс зазначає, що "...домінуюча загальна тенденція полягає в тому, що прогрес глобальної інформаційної економіки спричиняє виникнення потужного опору, який ґрунтується на відчутті того, що розвиток ставить під загрозу культурну ідентичність" [3, с. 149]. Як наслідок, одночасно з розвитком інформаційного суспільства спостерігається зростання націоналізму і релігійного фундаменталізму.

Позитивними прикладами розв'язання цього конфлікту є варіант розвитку інформаційного суспільства в Фінляндії та Японії. Тут немає ні націоналістичних рухів, ні релігійного фундаменталізму, ні потужного антиглобалізаційного руху. Так, фінська модель інформаційного суспільства побудована власне на фінській ідентичності, на політиці "держави загального добробуту". Ця модель пом'якшує соціально руйнівний вплив інформаційного суспільства й робить успіх інформаційного суспільства фінансовим базисом держави загального добробуту. Розвиток інформаційного суспільства в Фінляндії став новим проектом виживання держави-нації, який узаконює державу доти, доки люди можуть бачити, що вона сприяє виживанню Фінляндії.

Важливим фактором позитивного варіанту розвитку інформаційного суспільства в Фінляндії на фоні збереження національної ідентичності стала фінська самосвідомість. Основою її є етнічна однорідність, спільна мова та брак ультранационалістичних настроїв. У результаті розумного та раціонального підходу фінів до ІТ, фінська ідентичність не тільки розвиває інформаційне суспільство, але й розбудовується на його основі. Вся недовга й складна історія незалежної фінської держави є блискучою ілюстрацією того, як інформаційне суспільство стало й залишається проектом створення ідентичності. Інформаційні технології для Фінляндії стали засобом показати собі й усьому світові, що вона більше не є бідною та залежною від Швеції або Росії країною, а приєднання до Західної Європи відбулося ідеологічно нейтральним шляхом завдяки приєднанню до її технологічного розвитку.

Аналізуючи стан самосвідомості сучасних українців, мовну, ідеологічну, політичну ситуацію в Україні, враховуючи, що

вона набула незалежності всього 18 років тому, треба зазначити ряд проблемних моментів, які пов'язані з розвитком інформаційного суспільства і збереженням національної ідентичності на її теренах. По-перше, не дивлячись на активну українізацію населення за роки незалежності, досі відсутня мовна ідентичність через популярність російської мови на території країни. По-друге, досі невироблена єдина державницька ідеологія, яка об'єднала б українську націю, стала б рушійною силою в національному, соціальному й економічному будівництві. По-третє, існує етична проблема, пов'язана із розвитком моральних і духовних цінностей, яка не тільки не розв'язалась, але й ще збільшилась після надбання Україною незалежності. Як уже вказувалось, православна етика, яка була поширена на цій території до 1917 року, була витиснена комуністичною ідеологією. Але після набуття незалежності у 1991 році "реставрація" релігійності й поширення православ'я теж не стали об'єднуючим фактором для українських громадян.

Треба зауважити, що етика, пануюча у суспільстві, завжди стає чи фактором суспільного прогресу, чи фактором його гальмування. Так, у Фінляндії домінувала і до тепер домінує протестантська етика праці, яка передбачає сприйняття праці як найвищого обов'язку і виконання цього обов'язку якнайліпше. Ця етика певною мірою домінує, але поступово і досить органічно трансформується в іншу етику – етику інформаційного творіння, яку умовно можна назвати "хакерською". Остання полягає насамперед у тому, що її прихильники роблять те, що вони вважають насправді цікавим, стимулюючим і навіть веселим. Робота для представника інформаційної доби – це самореалізація (і не тільки у віртуальному просторі) через використання власних творчих здібностей, постійне самовдосконалення і саморозвиток.

Хочу акцентувати на ще одному важливому моменті. Не викликає сумнівів, що кожне явище має як позитивні, так і негативні сторони. Дійсно, інформаційне суспільство передбачає певну кризу націоналізму і національної ідентичності, але чи є це трагедія для сучасного суспільства? Нині ступінь асиміляції різних народностей, етнічних груп, національностей і навіть рас така, що визначити національність тієї чи іншої особи стає все складніше, особливо, коли йдеться про так звані "розвинуті" країни (і навіть не дуже "розвинуті"). У паспортах громадян цих

країн уже давно не вказується графа “національність”, тобто національна ідентичність фактично звелася до визначення громадянства. Але знов виникає запитання: а чи існує сьогодні американська, французька, російська, українська та інші нації як такі? Враховуючи, що національні риси все більш стираються внаслідок тотальної асиміляції, національна ідентичність все більше визначається місцем проживання, яке, у свою чергу, у багатьох представників вищезгаданих країн не є фіксованим – вони мають власність, економічні, політичні й інші інтереси скрізь, незалежно від державних кордонів, а тим більше національної ідентичності. Розвиток же інформаційного суспільства сприяє цьому процесу, надає тотальній інтеграції й асиміляції новий і досить цікавий зміст. Справа в тому, що пануючий клас інформаційного суспільства – інтелектуали, а головна цінність людини інформаційної доби – знання і власні здібності. Отже, приналежність особи до певної нації (“я – американець”, “я – росіянин”, “я – українець” і т.п.), певної соціальної або олігархічної групи (“я – син президента / бізнесмена / вченого ... “ і т.п.) поступово втрачає свою актуальність, адже самовартість людини визначається не національністю, не соціальним статусом, не фінансовими й іншими матеріальними можливостями, а її творчим потенціалом, рівнем інтелекту і знань, доступом до інформації та вмінням нею оперувати. Це у свою чергу породжує тенденцію до тотальної уніфікації в самих різних сенсах: мовному, національному, культурному, економічному тощо, яка веде до виділення однієї мови як домінуючої і найбільш вживаної (очевидно, нині – це англійська), стирання національних ознак і особливостей, вироблення єдиної етики і принципів співіснування незалежно від офіційних державних кордонів, чинного законодавства, релігійних настанов, місцевих традицій. Може не всі погодяться, що ця тенденція, притаманна інформаційному суспільству, є позитивною, але, на авторське бачення, вона є значним кроком уперед порівняно з існуючим суспільством споживання, яке характеризується, насамперед, тотальним диктатом грошей, перетворених на найвищу цінність і сенс існування.

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що, недивлячись на ряд серйозних суперечностей і проблем, викликаних інформатизацією більшості суспільств, зокрема, українського, сценарій розвитку технологічної цивілізації продовжує розгортатися. При цьому невпинно зростає інтеграція національних культур у світо-

вий мультикультурний простір, а національна ідентичність перебуває під загрозою знищення. Але позитивний приклад ряду країн дає можливість сподіватись на певний сприятливий взаємозв'язок між розбудовою інформаційного суспільства і збереженням національних культур завдяки підвищенню національної самосвідомості, виробленню правильної державницької ідеології, відродженням духовних цінностей.

Список використаних джерел

1. Перспектива метафізики: классическая и неклассическая метафизика на рубеже веков / под ред. Г. Л. Тульчинського, М. С. Уварова. – СПб. : Алетей, 2001. – С. 348.
2. Уэбстер Ф. Теории информационного общества: пер. с англ. / Уэбстер Ф. – М. : Аспент Пресс, 2004.
3. Кастельс М. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель / М. Кастельс, П. Хіманен. – К. : Ваклер, 2006.
4. Дайсон Е. Життя за добу Інтернету. Release 2.1: пер. з англ. / Дайсон Е. – К. : Альтернативи, 2002.
5. Мак-Люэн М. Галактика Гутенберга. Сотворение человека печатной культуры : пер. с англ. / Мак-Люэн М. – К. : Ника-Центр; Эльга, 2004.
6. Впереди XXI век: перспективы, прогнозы, футурологи. Антология современной классической прогностики. 1952–1999/ ред.-сост. И. В. Бестужев-Лада. – М. : Academia, 2000.
7. Прайс М. Телевидение, телекоммуникации и переходный период: право, общество и национальная идентичность / Прайс М. – М. : Изд-во Московского ун-та, 2000.
8. Заковоротная М. В. Идентичность человека. Социально-философские аспекты / Заковоротная М. В. – Ростов-н/Дону : Изд-во Северо-Кавказского науч. центра высш. шк., 1999.
9. Мелюхин И. С. Информационное общество: истоки, проблемы, тенденции развития / Мелюхин И. С. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1999.
10. Цивилизационная структура современного мира : в 3 т. – Т. 1: Глобальные трансформации современности / Ю. Н. Пахомов, Ю. В. Павленко, О. Б. Шевчук [и др.]. – К. : Наук. думка, 2006.